

УДК 343.9

О. М. Бодунова,
кандидат юридичних наук,
Я. І. Новоженець,
здобувач вищої освіти,
Університет ДФС України

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено комплексному дослідженню історичних аспектів досудового розслідування кримінальних проступків на території України. На основі аналізу наукових джерел та законодавчих актів розроблено авторську періодизацію досудового розслідування кримінальних проступків на території України.

Ключові слова: кримінальний проступок, кримінальне провадження, досудове розслідування, Кримінальний процесуальний кодекс України, історичні витоки.

А. Н. Бодунова,
кандидат юридических наук,
Я. И. Новоженец,
соискатель высшего
образования,
Университет ГФС Украины

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРОСТУПКОВ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Статья посвящена комплексному исследованию исторических аспектов досудебного расследования уголовных проступков на территории Украины. На основе анализа научных источников и законодательных актов разработана авторская периодизация досудебного расследования уголовных проступков на территории Украины.

Ключевые слова: уголовный проступок, уголовное производство, досудебное расследование, Уголовный процессуальный кодекс Украины, исторические истоки.

O. M. Bodunova,
*Candidate of Juridical
Sciences,*

I. I. Novozhenets,
*applicant of a higher
education,
University of SFS of Ukraine*

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF FORMATION OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES IN THE TERRITORY OF UKRAINE

Article is devoted to a complex research of historical aspects of pre-judicial investigation of criminal offenses in the territory of Ukraine. On the basis of the analysis of scientific sources and acts the author's periodization of pre-judicial investigation of criminal offenses in the territory of Ukraine is developed.

Key words: *criminal offense, criminal proceedings, pre-judicial investigation, Criminal procedural code of Ukraine, historical sources.*

Прийняття 2012 року КПК України ознаменувало новий етап розвитку кримінального процесуального законодавства, спрямований на дотримання прав та свобод людини, перегляду неефективних форм досудового провадження. Разом з появою в КПК України прогресивних правових положень у ньому знайшов відображення інститут кримінальних проступків. Однак уже майже чотири роки КПК України залишається єдиним законодавчим актом, в якому містяться положення стосовно кримінальних проступків. Для більш детального вивчення цього інституту потрібно звернутись до його генезису.

До початку виникнення державності про будь-яку диференціацію кримінального діяння не могло йтися, оскільки законодавча техніка не знала навіть терміна для позначення кримінального діяння [11, с. 16]. У різних редакціях Руської правди використовувались терміни «образа», «вчинення зла», «согрешеніє» [3, с. 84], які відображали матеріальну природу кримінального діяння. Поряд із цим в Уставі князя Ярослава почали використовуватись такі формулювання кримінального діяння, як «кто приступит сии правила» [2, с. 97–100], яке, на нашу думку, започаткувало ознаку протиправності та формального розуміння злочину. Різноманітність використання термінів для позначення кримінального діяння свідчила про недосконалість юридичної техніки, але вже, наприклад, в статті 2 розділу 11 Статуту Литовського використовуються такі узагальнюючі терміни для розуміння злочину, як «образа» щодо тяжких злочинів, а щодо кримінальних діянь, які порушують правила полювання, рибальства тощо, — «кгвалт» [10, с. 575–578].

Із розвитком соціально-економічних відносин у XVIII ст. актуальним стало питання про законодавче закріплення соціально-економічних та політичних прав громадян. Після ряду буржуазних революцій ідеї поглядів мислителів епохи Просвітництва вплинули на формування кримінального законодавства. Постановка перед кримінальним законодавством завдання не лише кари, а й соціального регулювання суспільних відносин обумовила диференціацію кримінального діяння [8], і, починаючи з французького Кодексу

Брюмера VI 1795 року в кримінальних кодексах більшості держав Європи, кримінальне діяння поділялось на проступки (порушення, проступки) та злочини. Оскільки територія сучасної України (Буковини, Галичини, Закарпаття) перебувала у складі Австро-Угорської імперії, то з 1796–1797 років, згідно з Кримінальним кодексом Зонненфельда та Кримінальним кодексом Польщі 1852 років, кримінальне діяння в правовій доктрині, що існувала на території сучасної України, поділялось на злочини та тяжкі поліцейські проступки або провини [15].

На думку П. Фейербаха, головним завданням вказаного поділу було розмежування злочинів, що скоювались за потягами пристрасті, та менш частих порушень закону і вказану диференціацію необхідно підтримувати та відновлювати тому, що вона відповідає моральній відмінності трьох класів кримінальних діянь [14]. Поступово погляди щодо поділу кримінального діяння були сприйняті правовою доктриною Російської імперії. Вперше термін «преступление» був використаний у Наказі Петра Великого «О воспрещении взятки и посулов и наказание за оное» від 24.12.1714 [3, с. 83], але для найтяжчих злочинів ще аж до сер. XIX ст. використовувався термін «злочініе» [3, с. 83–89]. Перша згадка про необхідність відокремлення поряд із злочином іншого виду «кримінальної неправди» зроблена графом Сперанським у проекті змін до Уложення 1824 року, а 1833 року почалась робота над Зводом законів Російської імперії щодо розробки законопроекту про кримінальні покарання та виправні [11, с. 92–98]. У XV томі Зводу законів Російської імперії 1835 року поряд із злочином виділявся такий вид кримінального діяння, як проступок, у ст. 2 вказувався формальний критерій їх розмежування – «діяння, заборонені під страхом легкого тілесного покарання чи поліцейського виправлення, іменуються в Законі – «проступками».

Варто зазначити, що наявність інституту кримінального проступку не є новим у праві, оскільки ще за часів середньовіччя, зокрема у законодавстві Великобританії, існував поділ злочинів на фелонію (цей злочин охоплював правопорушення з високим ступенем суспільної небезпеки, за які передбачалося покарання у вигляді смертної кари та конфіскації майна) і місдімінор (до них належали менш небезпечні злочини, які посягали на інтереси приватних осіб, що не посягали на інтереси корони та за які не передбачалася смертна кара і конфіскація майна).

У сучасній системі англо-американського права США та Великобританії місдімінор розглядається як категорія найменш небезпечних злочинів, які перебувають на межі з адміністративними правопорушеннями.

Зауважимо, що подібна класифікація суспільно небезпечних діянь була закріплена і в Кримінальному кодексі Франції 1810 р., згідно з якою суспільно небезпечні діяння, що мали тяжкі та «ганебні» покарання, вважались злочинами; діяння, за які було встановлено так звані виправні покарання – проступками; а правопорушення, за які передбачалися поліцейські покарання, називалися поліцейськими правопорушеннями. У КК Франції 1992 р. така класифікація з деякими уточненнями збережена й на сьогодні.

У вітчизняному законодавстві про кримінальну відповідальність щодо кримінального проступку є згадки 1845 р. в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» [13]. У цьому кодифікованому акті суспільно небезпечні діяння класифікувалися за критерієм суспільної небезпечності на злочини і проступки. У разі посягання на «недоторканність Влади Верховної» та установлені цією владою права і безпеки суспільства або приватних осіб, такі дії кваліфікувалися як злочинні, за вчинення яких передбачалися кримінальні

покарання. Якщо вчинялося порушення відповідних правил, то таке діяння визнавалося проступком і каралося виправними покараннями (позбавлення всіх особливих, особистих і станових прав та привілеїв, поєднане із засланням до Сибіру або іншого місця; позбавлення волі шляхом ув'язнення у фортеці, тюрмі, гамівному або робітному будинках, у монастирі, тимчасовий арешт, догана, грошове стягнення тощо).

Подальшого розвитку інститут кримінального проступку набув в останньому десятилітті XIX ст. у процесі підготовки нового Кримінального кодексу – «Кримінального уложення», затвердженого імператором Миколою II 1903 р. [12]. Цей акт поділяв злочинні діяння на три групи: тяжкі злочини (за їх учинення призначалася смертна кара, каторга та заслання), злочини (за їх вчинення призначалося ув'язнення у виправному домі, фортеці, тюрмі) та проступки, що каралися арештом або грошовим штрафом.

Із встановленням радянської влади в Україні 1919 р. та прийняттям Кримінального кодексу відбулися зміни у класифікації злочинів, унаслідок яких виключено кримінальний проступок із кримінального законодавства.

На зламі XIX–XX століть у вітчизняній науці кримінального права була поширена думка про те, що поряд зі злочинами можна виділяти поліцейські правопорушення, однак природа будь-якого правопорушення тим не менш єдина, тому вони всі є суспільно небезпечними [4, с. 16–18].

У радянський період «Закон про п'ять колосків» (Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 року) став яскравим прикладом криміналізації незначних правопорушень тоталітарною державою. Відповідно до цієї постанови та таємної інструкції до неї поводитися позасудові страти та вислання до концтаборів за різного роду крадіжки, у тому числі малозначні.

Згодом науковці знову повернулися до виділення самостійної категорії правопорушень як малозначного різновиду злочинів. У період дії КК 1960 року був підготовлений проект Кодексу про кримінальні проступки (1973), однак він був підданий критиці.

Врешті було вирішено ввести адміністративну відповідальність за злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки (малозначні злочини). Новели 1980-х років внесли певну плутанину в термінологію, що існує дотепер [5, с. 90–96].

Таким чином, законодавство вже передбачало такий вид правопорушень, як кримінальні проступки. Проте стан суспільного життя, політика держави та її шляхи боротьби із злочинністю на певних етапах розвитку права не дав змогу зберегти вказаний інститут до наших часів.

Законом від 13.08.1981 Верховною Радою СРСР в ч. 1 ст. 43 Основ кримінального законодавства слова «особа, що скоїла злочин, який не становить великої суспільної небезпеки» замінено словами «особа, що скоїла діяння, яке містить ознаки злочину, який не становить великої суспільної небезпеки» [9, с. 91–92]. Цими змінами законодавець підтвердив відмінність правової природи частини злочинів невеликої тяжкості та визначив їх як «діяння, що містять ознаки злочину».

Отже, обумовлена соціально-економічними чинниками та під впливом праць мислителів-реформаторів часів Просвітництва диференціація кримінального діяння із правової доктрини держав Європи в певній модифікації впроваджена в правову доктрину та закріплена в кримінальному законодавстві Російської імперії, у складі якої на той час перебувала Україна. Після Жовтневої революції відбувається деформація сутності кримінального

діяння. Частина діянь, що розглядались злочинами та поліцейськими правопорушеннями внаслідок одержавлення всіх сфер суспільного життя, трансформувались в адміністративні правопорушення, а частина поліцейських проступків – у злочини.

З 1917 по 1958 рр. проблемі кримінального проступку не приділялась увага, а з 1958 до 1991 із частковою гуманізацією радянського суспільного життя, зокрема кримінального законодавства, почав широко використовуватись такий вид звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проміжного характеру (кримінальні проступки), як передача кримінальних справ на розгляд товариського суду, в радянському кримінальному законодавстві впроваджуються терміни «малозначний злочин», «діяння, що містить ознаки злочину».

В умовах сучасного реформування соціально-політичної системи України питання юридичної відповідальності за діяння, що не становлять значної суспільної небезпечності, з позицій подальшої демократизації українського суспільства, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, сутнісного розвитку місцевого самоврядування, становлення громадянського суспільства, гуманізації кримінально-правової політики, реформування органів кримінальної юстиції потребують нового вирішення [1, с. 105].

Необхідно зазначити, що члени Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (дорадчого органу при Президенті України) із самого початку її існування (2005 року) заявили про пріоритетність побудови демократичної системи кримінальної юстиції. Ця діяльність повинна, на їхню думку, засновуватися на принципі системності і включати в себе комплексну і взаємопов'язану зміну трьох складових: кримінальне право, кримінальний процес, інституційна побудова органів досудового слідства та інших органів, які забезпечують правопорядок.

На офіційному рівні питання про запровадження у законодавство України кримінального проступку вперше було поставлено в проєкті Концепції реформування кримінальної юстиції, яка була передана на розгляд Президента України 10 грудня 2007 року Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права. Концепція була ухвалена рішенням Ради національної безпеки та оборони України та затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 № 311 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» [6].

13 квітня 2012 року Верховною Радою України був прийнятий Кримінальний процесуальний кодекс України, однією з особливостей якого є диференціація процедур кримінального переслідування осіб, що вчинили злочини, та осіб, що вчинили кримінальні проступки (при цьому як родово відносно понять «злочин» та «кримінальний проступок» у проєкті використовується поняття «кримінальне правопорушення»). Натомість КК України у чинній на цей момент редакції такої класифікації злочинних діянь не передбачає [7].

Отже, виходячи з вищесказаного інститут кримінальних проступків має давню історію. Про важливість його законодавчого закріплення піднімалося питання ще декілька століть тому. На основі проаналізованих наукових праць можна виокремити авторську періодизацію становлення вищевказаного інституту:

- 1 період – 1845–1903 рр. – вперше введено поняття кримінальний проступок у законодавство;
- 2 період – 1903–1919 рр. – розгалуження системи кримінальних проступків;

- 3 період – 1919–1980 рр. – ліквідація інституту кримінальних проступків;
- 4 період – 1980–2007 рр. – введення адміністративної відповідальності за малозначні діяння;
- 5 період – 2007–2012 рр. – прийняття Концепції реформування кримінальної юстиції, в якій зафіксовано необхідність введення інституту кримінальних проступків;
- 6 період – 2012 р. – до сьогодні – прийняття КПК України, в якому закріплено розподіл кримінальних правопорушень на злочини та кримінальні проступки, визначено особливості досудового розслідування і судового розгляду проступків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великодний Д. В. Спрощені форми кримінального провадження: огляд досвіду Франції та України / Д. В. Великодний // Митна справа. – 2014. – № 2 (92). – С. 120–123.
2. Геворгян М. В. Развитие понятия «преступления» в российском уголовном праве / М. В. Геворгян // Современное право. – 2007. – № 6. – С. 97–100.
3. Георгиевский Э. В. Общее понятие преступления в истории уголовного права России: терминологическое многообразие / Э. В. Георгиевский // Государство и право. – 2008. – № 4. – С. 83.
4. Задоя К. П. Положення Кримінального процесуального кодексу України 2012 року як орієнтири при підготовці проекту закону України про кримінальні проступки / К. П. Задоя // Адвокат. – 2012. – № 10. – С. 16–18.
5. Коробов П. В. Уголовный проступок: «за» и «против» / П. В. Коробов // Известия высших учебных заведений. – 1990. – № 5. – С. 90–96.
6. Кривоченко Л. Н. К дискуссии об уголовном проступке / Л. Н. Кривоченко // Проблемы социалистической законности. – 1982. – Вып. 9. – С. 105–110.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України : від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс] / База даних «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show /4651%D0%B017/print1329932-924471646>.
8. Логецкий А. А. Преступление и проступок в уголовном праве XIX – начала XX веков : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. А. Логецкий. – М., 2003. – 102 с.
9. Ной И. С. Новое в трактовании основных уголовно-правовых понятий / И. С. Ной // Советское государство и право. – 1982. – № 7. – С. 91–92.
10. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. В. Ківалова, П. П. Музиценка, А. В. Панькова. – Одеса : Юридична література, 2004. (Статут Вел. Кн. Литовського 1588 року). – Т. 3, кн. 1. – С. 575–578.
11. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции : в 2-х т. / Н. С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – С. 16.
12. Уголовное уложение // Свод законов Российской империи. – Т. 15. – Санкт-Петербург, 1909. – 148 с.
13. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Свод законов Российской империи. – Т. 15. Санкт-Петербург, 1912. – 373 с.
14. Фейербах П. А. Уголовное право / П. А. Фейербах. – СПб. : Мед. Тип., 1810. – 21 с.
15. Чайковський А. С. Історія держави і права України : підручник для юр. вищих навчальних закладів / А. С. Чайковський, В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 23–29.